

MÍTOSZOK A GÖRÖG SZERELMI REGÉNY VILÁGÁBAN

Jelige: Leukippé

LEUKIPPÉ ÉS KLEITOPHÓN TÖRTÉNETE

AZ IDEÁLIS SZERELMI REGÉNYEK KÖZÖTT

Az antik regényirodalomban ideálisnak szokás nevezni azokat a hosszabb terjedelmű, hasonló cselekményszerkezetű prózai műveket, melyek középpontjában egy-egy szerelmespárt találunk, akiket a végzet elválaszt egymástól, s veszélyes kalandok sorát kell kiállniuk, míg végre egymáséi lehetnek.¹

Achilleus Tatios² *Leukippé és Kleitophón története*³ című regénye nyolc könyvből áll. A regény elején az elsődleges narrátor egy tengeri viharból megmenekülve Sidónba érkezik, s miután hálaadó áldozatot mutatott be, bejárja a várost és egy templom falán végignézi a többi fogadalmi ajándékot. Ezek között pillantja meg azt a képet, mely Európé elrablását ábrázolja. Miután tüzetesen megnézte a képet, Erós hatalmát csodálva felkiált, és így lép párbeszédbe egy ifjúval, aki saját szerelmi történetének elmesélésére vállalkozik.⁴ Az elsődleges narrátor egy gyönyörű ligetbe vezeti őt, hogy ott átadja neki a szót.⁵

Az ifjú a tyrosi Kleitophón. Tizenkilenc éves, amikor apja, Hippias arra készül, hogy összeházasítsa féltestvérével, Kalligonéval. Ám éppen ekkor⁶ érkezik Tyrosba Hippias féltestvérének felesége, Panthea és leánygyermek, Leukippé, hogy a Byzantionban zajló háború⁷ veszélyeitől Hippias házában biztonságban legyenek. Kleitophón első pillantásra

¹BAHTYIN: *A tér és az idő a regényben* c. tanulmányában próbatételes kalandregénynek nevezte az antik regénynek ezt a típusát, és elkészítette a regények tipikus szűzsémáját, összegyűjtve azokat az állandó motívumokat, melyekből az egyes művek – tetszés szerint bővítve a kalandok számát – felépülnek.

²A szerző életéről kevés információnk van. A Suda lexikon neki szentelt szócikke szerint Alexandriában született, később keresztény püspök lett. A lexikon a *Leukippé és Kleitophón története* mellett egyéb műveket is neki tulajdonít, de ezek szerzősége nem bizonyítható.

³A regény datálása sokáig bizonytalan volt. Achilleus Tatiosról sokáig úgy gondolták, a *Leukippé és Kleitophón története* csupán gyenge utánzata az *Aithiopianak*, ám a 20. században előkerült papiruszletek egyértelműen bizonyították, hogy Achilleus Tatios műve biztosan korábbi Héliodórosénál, valamikor a Kr. utáni első két évszázad folyamán keletkezhetett.

⁴Ezt a jelenetet érdemes összevetni Longos regényének előhangjával. Ott az elbeszélő egy szerelmi történetet ábrázoló képet pillant meg, s az felkelti benne a vágyat, hogy a képen látottakat művészi formában írja le. Ezért keres valakit, aki elmagyarázza neki, mi van a képen. Az elbeszélő ezt a magyarázatot önti művészi formába, s ennek eredménye maga a regény.

⁵A mű elbeszélés-technikai sajátossága, hogy az elsődleges narrátor befogadóvá válva egy olyan elbeszélőnek adja át a szót, aki – a „reális” regények szereplőéhez hasonlóan – sem mint narrátor, sem mint hős nem feddhetetlen. Az elsődleges narrátor úgy lép ki a szövegből, hogy a regény végén, Kleitophón történetének befejeztével sem tér vissza. A keretelbeszélés így lezáratlan marad – sok fejtörést okozva ezzel a regény értelmezőinek. A szakirodalom sokáig egyszerűen hibaként, szerzői következetlenségként könyvelte el, hogy az elbeszélő a beágyazott történet végén nem tér vissza a nyitó jelenethez, de mára már elfogadottá vált a tudatos szerzői intencióként való értelmezése. Erről ld. REPATH: *What happened next?*

⁶A regény időkezelésére jellemző, hogy a cselekmény az egy-egy kalandnak megfelelő időszelvényekből épül fel, s ezeket a *hirtelenek és éppen akkor*-ok tartják össze. (BAHTYIN)

⁷A társadalmi és politikai események csak annyiban fontosak, amennyiben hatással vannak a szereplők magánéletére. Néhány elszórt megjegyzésen kívül nem találunk olyan utalást a regényben, melyek alapján pontos évszámhoz, történelmi időhöz köthetnénk a cselekményt. Erről bővebben ld. PLEPELITS: Achilleus Tatius In BRILL, E. J. *The Novel in the Ancient World*, 387-416

beleszeret a tüneményes szépségű lányba, s ettől fogva minden gondolatát az tölti be, hogyan tudná Leukippé szívét meghódítani. A többi szerelmi regényben jellemzően a mindentudó narrátor számol be arról, hogy a fiatalok egymás szépségétől elbűvölve, első látásra beleszeretnek egymásba.⁸ Itt azonban elmarad a kölcsönösség, úgy tűnik, Kleitophón szerelme eleinte viszonzatlan, tennie kell azért, hogy meghódítsa szíve választottját, s éppen ez a mozzanat szervezi az első két könyv cselekményét. Kleitophón nem tud nyugodni a szerelmi vágytól, ezért elmegy unokatestvéréhez, Kleiniashoz, hogy segítséget kérjen tőle. Ekkor érkezik meg Chariklés, Kleinias fiúszerelme is, aki feldúltan számol be arról, hogy apja házasságra akarja kényszeríteni.⁹ Kleinias a *női nem szapulásával* próbálja a házasság visszautasítására tüzelni a fiút: olyan mitikus történeteket emleget fel, melyekben a nők a férfiak vesztét okozták. Chariklés ezután, hogy bánatát enyhítse, lovagolni indul. Kleitophón ekkor számol be Leukippé iránti érzéseiről, Kleinias pedig jártasabb lévén a szerelem dolgaiban készségesen ellátja unokaöccsét tanácsokkal. Míg a szerelemről elmélkednek, amikor meg hozzák a szörnyű hírt, hogy Chariklés lovaglás közben életét veszítette. A halott elsiratása után Kleitophón hazatér. Házuk kertjében meglátja Leukippét, és szolgájával, Satyrosszal Erós hatalmáról kezd beszélgetni, hogy a lányban nagyobb hajlandóságot ébresszen a szerelem iránt. Kleitophón látva, hogy a lány *egyre fűrkészöbben tekint rá*, szolgája közreműködését kéri. Satyros pedig megígéri neki, hogy segít megteremteni az alkalmat, amikor kettesben maradhat Leukippével. A szerelmesek egyre közelebb kerülnek egymáshoz, ám néhány nap múlva Kleitophón apja, fia szerelméről mit sem sejtve, egy álombeli jelenés miatt sürgetni kezdi a Kalligonéval tervezett esküvőt. A sors azonban úgy rendezi, hogy az esküvő meghiúsul: Kallisthenés, egy bizánci ifjú éppen ekkor érkezik meg Tyrosba, hogy Leukippét megszerezze magának. Ám, mivel nem ismeri a lányt, összetéveszti Kalligonéval, s így Leukippé helyett Kalligonét raboltatja el. Kleitophón a Kalligonét ért szerencsétlen eset után sem hagy fel azzal, hogy Leukippét ostromolja, s néhány nap múlva sikerül rávennie őt, hogy éjszaka szobájába engedje. Ám aznap éjszaka Panthea, Leukippé anyja egy baljóslatú álmotól megrettenve leánya szobájához rohan, s ezzel még az utolsó pillanatban megakadályozza, hogy a szerelmesek egymáséi legyenek. Kleitophón a leleplezéstől félve Satyrosszal együtt Kleiniashoz menekül. Majd nem sokkal később Leukippé is – anyja szemrehányásai miatt – csatlakozik hozzájuk. Így indulnak el

⁸Longosnál a regény cselekményének fontos motívuma, ahogyan a felnövő fiatalok megismerik a szerelmet és beavatást nyernek Aphrodité és Erós misztériumaiba.

⁹A regény cselekményében több olyan epizódot találunk, amely egy-egy tipikus motívum variációja. Többek között ilyen kiházásítás motívuma is. Az első könyvben még függőben marad a kérdés, Kleitophón Kalligonéval tervezett házassága hogyan befolyásolja majd Leukippé iránt érzett igaz szerelmét.

Alexandriába.¹⁰ A hajóút során barátságot kötnek egy egyiptomi ifjúval, Menelaossal. Mindannyian elmesélik saját történetüket, majd a szerelem mibenlétéről kezdenek beszélgetni. Háromnapos kedvező széljárás után hatalmas vihar kerekedik, hajótörést szenvednek. Kleitophón és Leukippé elvesztve Kleiniast, Satyrost és Menelaost Pélusionba vetődik. Két napot töltenek itt nyugalomban, de aztán a Nílus deltájában garázdálkodó *marhapásztorok* ejtik őket fogságba. Leukippét szánják a seregért bemutatott engesztelő áldozatnak, ezért elszakítják Kleitophóntól, és elhurcolják őt. Így, amikor a katonák rajtaütnek a rablókon, csak Kleitophónt tudják kiszabadítani, Leukippé fogságban marad. Másnap Kleitophón és a katonák végignézik a lány feláldozását. Kleitophón elsiratja szerelmét, és arra készül, hogy véget vessen életének, ám épp ekkor érkezik Menelaos és Satyros, akik felfedik az igazságot: Leukippé valójában nem halt meg, feláldozását színpadi kellékekkel játszották el. Kleitophón ezután folytatja az udvarlást, újból megpróbálja rávenni Leukippét, hogy töltsék együtt az éjszakát, de a lány arra hivatkozva, hogy álmában Artemis felszólította őt, őrizze meg szüzességét, visszautasítja Kleitophón kérését. Eközben Charmidész, a rablók ellen vezényelt katonák parancsnoka is szemet vet Leukippére, s Menelaos segítségét kérve próbálja megszerezni magának a lányt. Mielőtt ezt elérhetné, Leukippét betegség dönti le a lábáról, ő pedig parancsot kap, hogy azonnal támadja meg a rablókat. A rablók cselt alkalmazva győzelmet aratnak a katonák fölött, a parancsnok is életét veszti ebben a harcban. Leukippé állapota nem javul, de egy Chaireas nevű férfi Kleitophón tudomására hozza, hogy Leukippét varázsszer betegítette meg. A férfi segít meggyógyítani Leukippét, ám nem sokkal ezután kiderül, hogy nem önzetlenül tette mindezt, hanem mert szemet vetett a lányra, s így próbált a közelébe férkőzni. Leukippé gyógyulása után Alexandriába indulnak, majd Chaireas meghívására Pharos szigetére látogatnak. Leukippét innen kalózok rabolják el, s hogy az őket üldözőket visszariasszák, lefejeznek egy lányt, akit Kleitophón Leukippének gondol. Másodszor is elsiratja és meggyászolja szerelmét, ám története nem ér itt véget. Eltelik hat hónap, s időközben belép a cselekménybe a fiatal és szép Melité, aki beleszeret Kleitophónba, és mindent megtesz azért, hogy a férfi kegyeit elnyerje. Kleitophón végül barátai tanácsaira hallgatva enged Melité akaratának, s házasságot köt Melitével, ám megegyeznek abban, hogy valódi házaseletüket – Leukippé emlékét tiszteletben tartva – csak Ephesosba érve kezdik meg. Melité hiába próbálja kérlelni újdonsült férjét, hogy töltsék együtt az éjszakát, Kleitophón hajthatatlan marad. Ephesosba érve Kleitophón tudomást szerez arról, hogy

¹⁰ Így járják be ők is a szerelmi regényekre jellemző tágabb színteret. A cselekményben érintett fontosabb helyek: Sidón, Tyros, Byzantion, Pélusion, Alexandria, Ephesos. Térképen ábrázolva ld. BRILL, E. J. *The Novel in the Ancient World*, 806

Leukippé mégsem halt meg, hanem Melité birtokán rabszolgaként él. Ezért tovább halogatja, hogy a házasságot elhálja Melitével. Váratlanul megjelenik Thersandros is, Melité halottnak hitt férje, aki bezáratja Kleitophónt. Melité ekkor egy véletlen folytán megtudja az igazságot Leukippéről, felkeresi Kleitophónt, biztosítja őt segítségéről, és kérleli a férfit, most az egyszer tekintse őt feleségének. Kleitophón ekkor enged Melité kérésének, elhálja vele a házasságot. Azonban Melité segítségével sem sikerül megmenekülnie. Thersandros börtönbe záratja, Leukippét pedig, hogy *szerelmi játékszerévé tegye*, elraboltatja és egy kunyhóban rejti el. Tudomást szerez Kleitophón és Leukippé szerelméről, ezért a börtönben Kleitophón előtt a lány halálhírét kelti. Kleitophón ezért másnap bíróságon a házasságtörésnél súlyosabb váddal illeti önmagát, halálos ítéletet vonva ezzel magára. Az ítélet végrehajtásakor váratlanul megjelenik Artemis papja, és az ünnepi küldöttség élén Leukippé apja, hogy a győztes háborúért hálááldozatot mutasson be az istennőnek. Ez a szent cselekmény megakadályozza, hogy Kleitophónt kivégezzék. Mindeközben Leukippé kiszabadul a fogságból, s Artemis templomába menekül, ahol újra találkozik apjával és Kleitophónnal. Thersandros azt követeli, hogy másnap Leukippé a pánsíp próbájával szüzességét, Melité pedig a Styx vizébe állva azt bizonyítsa be, hogy férje távollétében nem követett el házasságtörést. Miután mindketten kiállják a próbát, Thersandros menekülni kényszerül. A szerelmesek megpróbáltatásainak pedig vége szakad. Ephesosból Byzantionba hajóznak, ahol végre beteljesedhet a régen várt házasság.

MÍTOSZOK ACHILLEUS TATIOS REGÉNYÉBEN

A görögök és mítoszaik viszonyáról már sokan sokféleképpen írtak.¹¹ A kérdést jelen esetben arra szűkítem, hogy a nemzedékeken át hagyományozódó mitikus történetek hogyan szövődtek bele Achilleus Tatios szerelmi regényébe?¹²

A műben feltűnően sokszor, többféle formában is szóba kerülnek jól ismert mitikus alakok és történetek,¹³ jellemzően olyan kulturális örökség részeként, melyek az emberek mindennapi életének szerves részét képezik. Dolgozatomban sorra veszem, milyen kontextusban, és milyen funkcióban szerepel ez a mitikus motívumkincs. Három csoportot különítek el egymástól:

- 1) Az első csoport olyan mitológiai utalásokat tartalmaz, melyeket a szereplők példázatként idéznek fel. Az itt felsorolt példáknaál leginkább azt elemzem, a beszélők hogyan igazítják az adott kontextushoz a felidézett mítoszokat, változtatnak-e a példa kedvéért a történetek hagyományosnak tekintett formáján, ill. értelmezésén.
- 2) A második csoportba azokat az aitiológiai történeteket sorolom, melyeket az elbeszélő a cselekmény egy adott pontján mintegy tájékoztatásul felidéz. Ezek a történetek a cselekmény jelenéből rendre a mitikus múltba nyúlnak vissza, s az egyes jelenségek (ünnep, igazságpróba) eredetéről számolnak be. Elsősorban azt vizsgálom, ezekben a szövegrészekben hogyan ér össze ez a két idősík.
- 3) A regényben három olyan leírás szerepel, melynek tárgya egy mitikus történetet ábrázoló festmény.¹⁴ Ezekben a szakaszokban az adott mítoszhoz közvetetten, a képi ábrázolás újbóli szavakba öntése által, vagyis ekphrasis formájában férünk hozzá. Azt veszem sorra, az elbeszélő hogyan idézi fel a mítoszt, amikor szemével végigköveti a képelemeket.

A következőkben ezeket a szempontokat szem előtt tartva vizsgálom a regényben szereplő mitikus alakokat és történeteket.¹⁵

¹¹ A kérdésről többek között ld. BREMMER, J. (ed.): *Interpretations of Greek Mythology*

¹² A regényben szereplő mítoszokról ld. CUEVA, E.: *The Myths of Fiction. Studies in the Canonical Greek Novels*

¹³ "They [the to novelists who write after Longus, Achilles Tatius (hereafter Tatius) and Heliodorus] place their characters and stories in a more realistic (not historical) world, incorporating myth, however, for the development of the characters and plots." CUEVA, E.: *The Myths of Fiction. Studies in the Canonical Greek Novels* 63

¹⁴ A regényben szereplő ekphrasisokról ld. BARTSCH: *Decoding the Ancient Novel: the Reader and the Role of Description in Heliodorus and Achilles Tatius*

¹⁵ A három csoporttal olyan rendszert igyekeztem kialakítani, mely lefedi a regényben szereplő mitikus utalásokat, ám több olyan esettel is szembesülnöm kellett, mely nem illeszkedik pontosan az adott csoportba. Ezekre a köztes, átmeneti esetekre a példák részletesebb tárgyalásakor reflektálok.

1)

Az I. könyv lakoma-jelenetében (I. 5, 4-7) Kleitophón az epikus énekmondás kezdetektől fogva ismert közegét idézi fel.¹⁶ A lakoma végén bejön egy fiú, aki kithara-játékkal kísérve elénekli Apollón és Daphné történetét.¹⁷

Kleitophóna történet alapelemeit felidézve összefoglalja, miről szólt az ének: Apollón üldözi és szavaival ostromolja az előle menekülő lányt, s már éppen elkapná, amikor az fává változik, Apollón pedig ennek a fának a hajtásából készít magának koszorút. A dal és a benne foglalt mitikus szerelmi történet megérinti Kleitophón lelkét, ösztönzőleg hat rá, mert követendő példaként tekint az isten cselekedeteire.¹⁸ Ennek hatására önmagát szólítja meg, saját életére rávetítve próbálja értelmezni a történetet, így gyűjt bátorságot az udvarláshoz. Vívódásából úgy tűnik, a történet annyiban érdekes számára, amennyiben párhuzamot vonhat saját élete és az isten cselekedetei között.¹⁹ Ezen túlmenően nem foglalkozik a mítosz értelmezésével.

Kleinias a bőséges nő-, ill. mítosz-katalógusra (I. 8.), melyet azzal a határozott szándékkal sorol fel, hogy fiúszerelmét a házasságtól elrettentse,²⁰ úgy hivatkozik, mint olyan történetekre, amelyeket az ember akkor is ismerhet, ha a művészetben kevésbé jártas.²¹ Megjegyzéséből úgy tűnik, az irodalmi jártasság, a drámák pontos ismerete nem elengedhetetlen feltétele annak, hogy ezeket a történeteket a mindennapi beszéd részeként felidézzék. A példatárban is jól követhető, hogyan használható ez a motívumkincs a színpadról lekerülve, az irodalmi közegtől függetlenné válva szabadon, a magánbeszélgetésekben.

Hogy a nőket jellemezze, először a Theogóniából, Pandóra megteremtésének történetéből idéz két sort, majd a nők természetét a szirénekéhez hasonlítja, akik megigézik a szigetük felé

¹⁶ A mítosz a szóbeli irodalmi hagyomány által megőrzött formájában lesz a lakomázók mindennapi életének része.

¹⁷ A történet ovidiusi változata szerint Erós kétféle nyíllal sebezte meg Apollónt és Daphnét. Míg az egyiktől az istenben olthatatlan vágy ébredt a lány iránt, a másik hatására a lány, aki korábban is Artemis, a szűz istennő mulatságaiban lelte örömet, még a szerelem gondolatától is borzadva menekült az isten elől. (Ovid. *Met.* I. 452-567)

¹⁸ τὸ δὲ ἄσμα ἦν Ἀπόλλων μεμφόμενος τὴν Δάφνην φεύγουσαν καὶ διώκων ἅμα καὶ μέλλον καταλαμβάνειν, καὶ γινομένην φυτὸν ἢ κόρη, καὶ Ἀπόλλων τὸ φυτὸν στεφανούμενος.

¹⁹ καὶ ταῦτα πρὸς ἑμαυτὸν ἔλεγον· “Ἴδού καὶ Ἀπόλλων ἐρᾷ, κάκεϊνος παρθένου, καὶ ἐρῶν οὐκ αἰσχύνεται, ἀλλὰ διώκει τὴν παρθένον· σὺ δὲ ὀκνεῖς καὶ αἰδῇ καὶ ἀκαίρως σωφρονεῖς· μὴ κρείττων εἶ τοῦ θεοῦ;”

²⁰ Ha a példatárat saját kontextusán túl, a regény egészéhez viszonyítjuk, a felidézett mitikus történetek a cselekmény egy-egy megpróbáltatását előrevetítő, vagy Kleitophón helytálló viselkedését bemutató példaként értelmezhetők. (CUEVA, 64)

²¹ ἀλλ’ εἰ μὲν ἰδιώτης ἦσθα μουσικῆς, ἡγνόεις ἂν τὰ τῶν γυναικῶν δράματα· νῦν δὲ καὶ ἄλλοις λόγοις, ὅσων ἐνέπλησαν μύθων γυναῖκες τὴν σκηνήν·

hajózókat: énekük meghallgatásáért tudást és gyönyört ígérnek, de valójában a halálba csábítják áldozataikat. Ezután sorolja fel a nőkről szóló drámákat. Az első öt példában csak a nők nevét említi meg és a bűnüket felidéző hívoszót, mely utal az általuk elkövetett bűnre.²²

Először Eriphylét nevezi meg, aki elárulta férjét, Amphiaraozt a Polyneikéstől kapott nyakláncért, s a Thébai ellen vívott háborúba kényszerítette, bár tudta, hogy a jósra a háborúban a halál vár majd. Eriphylé után két külön példaként említi Philoméla asztalát és Prokné gyilkosságát, noha a testvérpárhoz egy történet, egy bűn fűződik.²³ Kleinias erre nem utal, még csak nem is egymás után említi a Téreuson közösen bosszút álló két nőt. A testvérpár közt említi Stheneboiát²⁴, a Bellerophón történetéből ismert királynét,²⁵ aki bosszúból bevádolta férjénél az ifjút, mert az visszautasította közeledését.²⁶ Aeropé Atreus felesége volt, de megcsalta férjét Thyestésszel, s titokban átadta szeretőjének a ládában őrzött arany báránnyt.²⁷

Ezután a homérosi eposzokból ismert alakok példáihoz hosszabb kommentárt fűz. Az Ilias első énekében szereplő két trójai rabnő példáját emlegeti fel,²⁸ de nem veszi figyelembe, hogy Chryseis és Briseis az események elszenvedőjeként, akaratlanul lett a viszály és a görög sereget sújtó bajok okozója. Agamemnón vétke ébresztette fel Apollón papjának, és magának az istennek haragját is, aki emiatt sújtotta dögvésszel a görög sereget. De Agamemnón sértette meg Achilleust is, aki haragjában kivonta magát a harcból egészen addig, amíg Patroklos halálhírére nem vitték neki. Kandaules példája²⁹ elsősorban Hérodotos történetírói munkájából ismert.³⁰ A történet szerint Kandaules felesége bosszúból ölette meg férjét, mert az megalázta őt, amikor meztelenül kiszolgáltatta egy szolga tekintetének.

²² ὄρμος Ἐριφύλης, Φιλομήλας ἢ τράπεζα, Σθενεβοίας ἢ διαβολή, Ἀερόπης ἢ κλοπή, Πρόκνης ἢ σφαγή.

²³ A regényben többször is szerepel ez a mítosz: Az első könyv végén Kleitophón kertjük leírásakor a fecskék és kabócák említések utal Prokné, és Tithónos átváltozás-történetére. Az V. könyvben pedig egy olyan képet látnak meg, amely Philoméla, Prokné és Téreus történetét ábrázolja. Bővebben lásd a képleírások tárgyalásakor.

²⁴ A homérosi történetben Antheiaként szerepel, Apollodóros *Mitológiájában* utal a Homéros és a tragédiaköltők megnevezése közti különbségre. (Apollod. *Myth.* II. 4.1)

²⁵ A tirynsi királyné és Bellerophón az Ószövétségéből ismert József és Putifárné-történetből ismert helyzetbe kerül.

²⁶ Euripidés a *Steneboia* című elveszett tragédiájában ezt a szálát tovább szöve állította színpadra a történetet.

²⁷ Az először felsorolt példák között ismétlődő motívum a szereplők hármas összekapcsolódása. Eriphylé révén Amphiarao és Adrastos került rokoni kapcsolatba. Aeropé alakja a két testvért, Atreust és Thyestést kötötte össze, Philomélát és Proknét pedig Téreus.

²⁸ ἄν τὸ Χρυσήϊδος κάλλος Ἀγαμέμνων ποθῇ, λοιμὸν τοῖς Ἑλλήσι ποιεῖ· ἄν τὸ Βρισηΐδος κάλλος Ἀχιλλεύς ποθῇ, πένθος αὐτῷ προξενεῖ.

²⁹ ἔαν ἔχη γυναῖκα Κανδαύλης καλὴν, φονεύει Κανδαύλην ἢ γυνή.

³⁰ „The novelist, however, aside from using the myths to lend structure to his plot, also includes in his list a semimythical character: Candaules. By incorporating the king of Lydia the novelist is not only giving a new slant to the exercise, but may also be acknowledging his debt to Herodotus's work, where he found the impetus for his own narrative.” (CUEVA, 64)

A hérodotosi történet után Kleinias újból visszatér a trójai mondakör és a homérosi eposzok világához.³¹ Helenét nevezi meg a trójai háború kitörésének okaként. A legszebb asszony bűnösségéhez nem fűz kétséget, nem törődik sem Paris, sem Aphrodité szerepével.³² Sőt a férjét hűségesen váró Pénélopénak is szemére veti, hogy a kérők vesztét okozta, bár tudható, hogy Odysseus volt, aki megtorolta a kérők kevélységét. Végül két gyilkosságot említ,³³ Phaidráét, aki féktelen szenvedélyével pusztította el Hippolytost, és Klytaimnéstráét, aki a trójai háborúból hazatérő férjét törbe csalta és kegyetlenül meggyilkolta.

Kleinias tehát a mitológiát próbálja rávetíteni a mindennapi életre. katalógusát az tartja össze, hogy az itt felidézett történetek, melyek rendre rosszul végződtek. De a mítoszokat úgy használja elrettentő példaként, hogy csak felületesen nem idézi fel őket, és egyoldalúan értelmezi a történeteket.

A II. könyv elején Kleitophón képzeletben egy monológot ad Erós szájába, elmondhatja vele, hogyan igázná le a szerelmes ifjút,³⁴ s ekkor véletlenül belebotlik Leukippébe (II. 6).³⁵ Hogy zavarát palástolja, úrnőjének szólítja a lányt, aki mosolyával elárulja, hogy megértette Kleitophón célzását, de azt válaszolja neki, ne mondjon ilyet. Kleitophón azonban folytatja az udvarlást, a megszólítás magyarázataként Héraklés és Omphalé példáját hozza fel. Leukippé a mitológiai példa kontextusában maradva továbbviszi ezt a játékos évődést, de erre már Kleitophón nem reagál, hanem tisztázni próbálja, mire célzott az előző mitikus utalással.

A szerelmes férfi retorikájának része a szeretett nő úrnőként való megszólítása. Kleitophón azonban, amikor arra utal, hogy egy isten eladta őt, ahogyan Héraklést Omphalénak, a mitikus történettel változtat a szokványos udvarló formulán. Az isten, akinek említését ebben a kontextusban joggal várhatnánk, Erós. Ő az, aki halandókat és halhatatlanokat egyaránt képes leigázni. Azonban Kleitophón a mitikus példában nem Erósra, hanem egy másik istenre tesz utalást. Egy olyan történetet idéz fel, amelyben egy férfi, jelesül Héraklés arra kényszerült,

³¹ τὸ μὲν γὰρ Ἑλένης τῶν γάμων πῦρ ἀνῆψε κατὰ τῆς Τροίας ἄλλο πῦρ· ὁ δὲ Πηνελόπης γάμος τῆς σώφρονος πόσους νυμφίους ἀπώλεσεν

³² Helené és a trójai háborúban betöltött szerepének kérdése közhellyé vált. Megítélése szélsőségek között mozog. Vö:Gorgias: *Helené dicsérete*

³³ ἀπέκτεινεν Ἰππόλυτον φιλοῦσα Φαίδρα, Κλυταιμῆστρα δὲ Ἀγαμέμνονα μὴ φιλοῦσα. ὦ πάντα τολμῶσαι γυναικες· κἂν φιλῶσι, φονεύουσι· κἂν μὴ φιλῶσι, φονεύουσιν. Ἀγαμέμνονα ἔδει φονευθῆναι τὸν καλόν, οὗ κάλλος οὐράνιον ἦν, ὄμματα καὶ κεφαλὴν ἵκελος Διὶ τερπικεραύνῳ· καὶ ταύτην ἀπέκοψεν, ὦ Ζεῦ, τὴν κεφαλὴν γυνή.

³⁴ κάτωθεν δὲ ὥσπερ ἐκ τῆς καρδίας ὁ Ἔρως ἀντεφθέγγετο· “Ναί, τολμηρέ, κατ’ ἐμοῦ στρατεύῃ καὶ ἀντιπαράταττι; ἵπταμαι καὶ τοξεύω καὶ φλέγω· πῶς δυνήσῃ φυγεῖν; ἂν φυλάξῃ μου τὸ τόξον, οὐκ ἔχεις φυλάξασθαι τὸ πῦρ. ἂν δὲ καὶ ταύτην κατασβέσης σωφροσύνη τὴν φλόγα, αὐτῷ σε καταλήψομαι τῷ πτερῷ.” (II. 5, 2)

³⁵ “Καὶ μὴν πέπρακέ μέ τις σοι θεῶν ὥσπερ τὸν Ἡρακλέα τῇ Ὀμφάλῃ.” “Τὸν Ἑρμῆν λέγεις; τούτῳ τὴν πρᾶσιν ἐκέλευσεν ὁ Ζεὺς,” καὶ ἅμα ἐγέλασε. “Ποῖον Ἑρμῆν; τί ληρεῖς,” εἶπον, “εἰδυῖα σαφῶς ὁ λέγω,”

hogy egy nőnek szolgáljon, de nem a szerelemtől leigázva, hanem mert az istenek büntetésből arra ítélték, hogy rabszolgaként szolgáljon. Így, női ruhában női munkát végezve töltött három évet Omphalé udvarában.³⁶ Leukippé válasza azt mutatja, hogy ismerte ezt a mítoszt, hiszen megnevezi Hermést, akire Zeus rábízta Héraklés eladását. Ezzel azonban Leukippé hatástalanítja Kleitophón udvarlását. Kleitophón pedig nem tud kilépni ebből a csapdából.

Az első hajóút során Kleitophón, Kleinias és Menelaos beszélgetni kezdenek a szerelemről³⁷ (II. 35–38), pontosabban a fiúszerelemről, a vágyról, és a kétféle „égi” és „földi” Aphroditéről.³⁸ Ebben az elmés szóváltásban Kleitophón és Menelaos mitologikus történeteket, Zeus szerelmi afférjait emlegeti fel, hogy ki-ki a maga igazát ezekkel támassza alá. A szópárbajt az azonos mitikus történetek eltérő értelmezése teszi lehetővé.

A beszélgetés elején Kleitophón kiprovokálja, hogy Menelaos védelmébe vegye a fiúszerelemet. Menelaos azzal kezdi érvelését, hogy *a fiúk őszintébbek a nőknél, s szépségük tartósabb gyönyört ígér*. Kleitophón pedig a kielégítetlenségre hivatkozva válaszol Menelaosnak. Tantalos italához hasonlítja a szerelemnek ezt a fajtáját.³⁹ Tantalost ugyanis az istenek azzal a büntetéssel sújtották, hogy valahányszor inni vagy enni próbált, mindannyiszor visszahúzódott előle a víz, az elé lógó gyümölcsöket pedig az égig emelte a szél.⁴⁰ A mitológiai utalás az ivás-szomjazás metaphora alapjául szolgál, s Tantalos alakja kielégítetlensége révén simul bele Kleitophón mondandójába.⁴¹ Menelaos erre válaszolva azt állítja, hogy a vágy éppen a kielégítetlenségből fakad. Egy virág-metaphorából⁴² kiindulva arra jut, hogy kétféle, azaz égi és földi szépség van. A megkülönböztetés lényege, hogy az égi szépség a földre kerülve újból csak az égbe vágyik, míg a földi szépség leragad a testek körül. A szépség égbeszállására egy homérosi idézettel Ganymédész történetét hozza fel,

³⁶Kleitophón is női ruhába öltözik, amikor Melité segítségével kiszökik Thersandros fogságából, de ott Melité a női ruhába bújt Achilleushoz hasonlítja Kleitophónt. (VI. 1)

³⁷Ὅρῳ οὖν ἐγὼ τὸν Μενέλαον κατηφῇ πάνυ τῶν ἑαυτοῦ μεμνημένον, τὸν δὲ Κλεινίαν ὑποδακρύνοντα μνήμη Χαρικλέους, βουλόμενος αὐτοῦς τῆς λύπης ἀπαγαγεῖν, ἐμβάλλω λόγον ἐρωτικῆς ἐχόμενον ψυχαγωγίας· καὶ γὰρ οὐδὲ ἡ Λευκίππη παρῆν, ἀλλ' ἐν μυχῷ ἐκάθευδε τῆς νηός. – Ez a jelenet válaszul szolgálhat a sokat vitatott kérdésre, hogy hol van Leukippé, amikor Kleitophón szóba elegyedik az elsődleges narrátorral, hiszen Kleitophón szívesen beszél a saját történetéről és a szerelem dolgairól, ha Leukippé nincs jelen. A nyitó jelenet háttérben tehát nem feltétlenül kell valamilyen bajt feltételeznünk.

³⁸Ez a jelenet és az I. könyv végén Kleitophón és Satyros beszélgetése is felidézi Platón *Symposion*ját.

³⁹οἶκε τῷ τοῦ Ταντάλου πόματι· πολλάκις γὰρ ἐν ᾧ πίνεται πέφηνγε, καὶ ἀπῆλθεν ὁ ἐραστὴς οὐχ εὐρὼν πιεῖν· τὸ δὲ ἔτι πινόμενον ἀρπάζεται πρὶν ὅ πίνων κορεσθῇ. καὶ οὐκ ἔστιν ἀπὸ παιδὸς ἀπελθεῖν ἐραστὴν ἄλπουν ἔχοντα τὴν ἡδονήν· καταλείπει γὰρ ἔτι διψῶντα.

⁴⁰Hom. *Od.* 11. 582-592

⁴¹Melité is Tantaloszhoz hasonlítja önmagát, amikor arról gyözködi Kleitophónt, hogy végre teljes házasságot éljenek. (V. 21)

⁴²τὸ μὲν γὰρ εἰς χρῆσιν χρονιώτερον τῷ κόρῳ μαραίνει τὸ τερπνόν· τὸ δὲ ἀρπαζόμενον καινόν ἐστιν αἰεὶ καὶ μᾶλλον ἀνθεῖ·

ellenpéldaként pedig Alkménét, Danaét és Semelét említi meg. Gondolatmenetét arra építi, hogy Zeus, egy nőt sem emelt az égbe szépsége miatt, sőt mindannyian keserves véget értek, míg az égi szépséget megtestesítő ifjút maga mellé vette, hogy a halhatatlanok pohárnokaként szolgáljon. Kleitophón a mitikus történetek értelmezésére reagál: azzal vág vissza, hogy az asszonyokért maga Zeus jött le az égből, s még arra is hajlandó volt, hogy egy bika képét öltse, szatírként táncoljon és arannyá változzon. A Menelaos említette három példára tehát Kleitophón is három történetet hoz fel példaként. Az arannyá változás motívumával Danaé történetét idézi meg. Zeus bika képében Európét rabolta el,⁴³ a harmadik példában pedig Antiópéra utal. Őróla tartja ugyanis a hagyomány, hogy Zeus szatírként táncolva csábította el. Kleitophón ezután Ganymédés elrablásának módját állítja pellengérre. Szánni valónak tartja, hogy Zeus ragadozó madarát küldte el, hogy mint egy zsákmányt magával ragadja az ifjút. Kleitophón előbbre valónak ítéli, hogy Semelének Zeus isteni jelvényével, a villámmal együtt jelent meg, mert azt, hogy az asszony a tűz által jutott az égbe, Héraklés megistenüléséhez hasonlítja. Értelmezéséből azonban kihagyja, hogy Semelé a féltékeny Héra ármánykodásának áldozatává válva kérte, hogy Zeus teljes isteni valójában, isteni jelvényeivel együtt jelenjen meg előtte, s ezért okozta Zeus villáma Semelé halálát. Danaé történetét azzal szépíti meg, hogy megnevezi Perseust, a kiváló hőst, aki ebből a nászból született,⁴⁴ Alkménéét pedig azzal, hogy Zeus miatta ellopva a nappalokat háromszorosára nyújtotta az éjszakát. Kleitophón érvelésében úgy tűnik, kissé összekeverednek a történetek és szereplők. Többféle szempont érvényesít, és különböző motívumokat emel ki a mítoszokból.

⁴³ Azelbeszéléselején Kleitophón egymásbikánülő nőalakhoz hasonlítja Leukippét. Európéhez hasonlóan Selénét is gyakran ábrázolták bikaháton, és neki is volt viszonya Zeusszal.

⁴⁴ Perseus mint Androméda megmentője a következő könyv elején lévő képleírásban is szerepel.

2)

A II. könyv elején Kleitophón mint elbeszélő Dionysos szüreti ünnepének napjához érve felfüggeszti a cselekményt, és kitérőt tesz, hogy az ünnep eredetéről számon tartott mitikus elbeszélés tyrosi változatát elmondja.⁴⁵ Egykor még nem volt bora az embereknek – kezdi a történetet, s itt felsorolja a híres borfajtákat, amelyek még akkoriban nem voltak.⁴⁶ Ezután meséli el a történetet, amikor Dionysos a borral megajándékozta Ikariost. A pásztor szívélyesen fogadta az istent, aki ezért cserébe megízleltette a bort és megmutatta annak eredetét. (II. 2.) A történetet Kleitophón dramatizálva, az isten és a pásztor szavait idézve adja elő. Ikarios, miután megízlelte a bort, dicsérni kezdi kellemes hatását.⁴⁷

VIII. könyvben Thersandros Leukippét és Melitét akarja próbára tenni. Leukippétől azt követeli, hogy a pánsíp próbájával bizonyítsa szüzességét. A szokást és a pánsíp történetét Kleitophón nem ismeri, ezért Artemis papjától kérdezi meg, mire utalt Thersandros követelése. A pap készségesen meséli el a hangszer és a próba eredetét.⁴⁸

Pan beleszeretett egy lányba, üldözőbe vette őt, de a lány az isten elől a földbe bújt, s azon a helyen nádas nőtt. Pan a lányt keresve levágta a nádat, de mivel nem találta, azt hitte, hogy a lány teste a nádszálakban oszlott szét. Meggyászolta a lányt, nádszálakat összeillesztette, és csókjaival illette. Ez a történet Ovidiusnál⁴⁹ és Longosnál⁵⁰ is szerepel. Longos elbeszélése részletesebben írja le, hogyan udvarolt Pán, és hogyan reagált erre a leány. Ovidiusnál pedig Syrinx egy nymphea, aki testvéreit kéri, hogy változtassák át. A történet folytatása, hogy a sípot Pan felajánlotta Artemisnek, s elhelyezte egy barlangba, ahová ezután csak szűz lányok léphettek be, csak Achilles Tatiosnál szerepel. Nála épp ez a motívum teszi aktuálissá a mítoszt, hiszen a regény fikciójában a mitikus múltból átörököltve a társadalmi élet jelenéhez kapcsolódik ez a történet. Mert ha egy közösség meg akarta tudni egy lányról, valóban szűz-e, a barlangba zárta, s ha a pánsíp hangja hallatszott a barlangból, igazolta a lány szüzességét, ha azonban a lány

⁴⁵ τὸν γὰρ Διόνυσον Τύριοι νομίζουσιν ἑαυτῶν, ἐπεὶ καὶ τὸν Κάδμου μῦθον ἄδουσι. καὶ τῆς ἑορτῆς διηγούμενται πατέρα μῦθον,

⁴⁶ οὐ τὸν μέλανα τὸν ἀνθοσμῖαν, οὐ τὸν τῆς Βιβλίας ἀμπέλου, οὐ τὸν Μάρωνος τὸν Θράκιον, οὐ Χῖον ἐκ Λακαίνης, οὐ τὸν Ἰκάρου τὸν νησιώτην, ἀλλὰ τούτους μὲν ἅπαντας ἀποίκους εἶναι Τυρίων οἴνων, τὴν δὲ πρώτην παρ' αὐτοῖς φῦναι τῶν οἴνων μητέρα.

⁴⁷ A történet Apollodórosnál megőrzött változata szerint Ikarios, miután megkapta Dionysostól a bort, a többi embernek is megmutatta az isten ajándékát. Azok pedig mohón, vegyítetlenül kezdték inni, lerészegedtek tőle, s azt gondolva, hogy Ikarios megmérgezte őket, megölték őt. (Apollod. Myth. III. 14, 7)

⁴⁸ Ez az aitiológiai történet egy párbeszédben hangzik el, nem pedig elbeszélői kitérőként, Artemis papja mégis tájékoztató szándékkal és nem valami mellett vagy ellen érvelve mondja el a történetet.

⁴⁹ Ovid. Met. I. 689–712

⁵⁰ Longos II. 34

már nem volt szűz, a síp nem szólalt meg. A közösség otthagyt a lányt, s az harmadnapra nyomtalanul eltűnt a barlangból, a pánsíp pedig a földre esett. (VIII. 6.)

Leukippé kiállja a próbát, bár a regény elején, amikor Kleitophón udvarlásának engedve szobájába engedte az ifjút, anyja épp csak az utolsó pillanatban akadályozta meg, hogy a fiatalok egymáséi legyenek, s ezzel megsértsék az ideális regények szemérmes kánonját. Leukippé ezután csak Artemis álombeli figyelmeztetésére⁵¹ lépett a szüzességét őrző „ideális hősnő” szerepébe.

Melitének egy másik próbával, a Styx vizébe állva kellett bizonyítania, hogy férje távollétében nem követett el házasságtörést. A próba mitikus eredét Kleitophón idézi fel. A mítosz szerint Rhodópis, egy Artemisnek kedves hajadon, esküvel fogadta, hogy önszántából sosem ismeri meg Aphrodité titkait. Aphrodité azonban tudomást szerzett erről az esküről, s bosszút forralt, amiért isteni erejét semmibe vették. Megbízta Eróst, hogy ejtse el a lányt, és Euthynikos, a lányhoz méltó ifjú szívét. A két ifjú Erós nyilától megsebezve megfélemedezett Artemisnek tett esküjéről, s egy barlangban egymáséi lettek. Artemis átlátva, hogy a két ifjú Aphrodité bosszújának áldozata lett, vízzé változtatta a leányt. Ezért lett ez a víz képes arra, hogy leleplezze a hamis esküt. A próbára tett személy nyakába táblát akasztottak és úgy állították a Styx vizébe. A víz magasra csapott és lemosta a tábláról az eskü szavait, ha az hamis volt.

A Styx vize nem kavardott fel, amikor Melitét állították bele, mert a táblájára írt eskü, hogy férje távollétében nem követett el házasságtörést, igaznak bizonyult. Így titokban maradhatott, hogy Kleitophón Thersandros visszatérte után mégis engedett az asszony kérésének. Az olvasó a szereplőknél többet tudva⁵² átlát az igazságpróba gyengeségén, s a mítoszból levezett társadalmi gyakorlat ironikus szemlélője lehet.

⁵¹ IV. 1. 4.

⁵² Kleitophón tudatosan hallgatja el a többi szereplő elől a Melitével történeteket. (VIII. 5)

3)

A dolgozatban tárgyalt három ekphrasis közül az első a regény kerettörténetét adó jelenetben található (I. 1, 2–13). Az elsődleges narrátor az egész elbeszélést Sidón kikötőjének leírásával kezdi (I.1,1), s csak a hely jellemzése⁵³ után kezd bele történetébe: hajótörést szenvedett, háláadó áldozatot mutatott be, megnézett egy képet, amely kapcsán beszélgetésbe elegyedett egy ifjúval.

Amikor a fogadalmi ajándékok közül kiválasztja a képet, azon akad meg a szeme először, hogy tenger és szárazföld is látható rajta. Ezután pedig megjegyzi, hogy a kép Európé elrablását ábrázolja.⁵⁴ Ez az információ segíti az olvasót, hogy az adott kép elemeit a mítosz kontextusába helyezve értelmezze.⁵⁵ Az elbeszélő azonosítja a tengert és a szárazföldet – ugyanaz a hely, ahová a vihar őt is vetette – majd felsorolja az ábrázolás főbb szereplőit: a mezőn leánycsapat, a tengerben pedig egy bika úszik, s egy szép leány ül a hátán, Kréta felé hajózva.⁵⁶ Ezután a narrátor mintegy közelebből szemügyre véve a festményt, részletesen leírja a képen látottakat. Tekintete a szárazföld felől halad a tenger felé, az ábrázolt történet helyszíneit az események sorrendjében lekövetve. A mezőt, ahol feltehetően Európé

⁵³ A leírás nyelvi sajátosságait tárgyalja Tim Whitmarsh: „there are no verbs or connective particles at all until we reach the geophysical description, and even there we are thirty-three words into the romance before we reach a main verb (koilainetai, ‘bellies out’). The phrasing, moreover, seems calculated to confuse, particularly in the third and fourth sentences, which literally read: ‘mother of Phoenicians the city; of The bans the people father’. Each sentence consists of three elements – an unarticulated nominative noun denoting a parent, an unarticulated genitive plural noun denoting a people, and a nominative articulated noun (‘the city’, ‘thepeople’) – but these elements occupy different positions.” (WHITMARSH, T.: Transforming romance: Achilles Tatus and Longus In WHITMASH: Narrative and Identity in the Ancient Greek Novel 76)

⁵⁴ A mítosz két, legteljesebb formájában ránk maradt változata Moschos epyllionja, és Ovidius költői feldolgozása. A két elbeszélést veti össze Gloviczky Zoltán Európé szerelme c. tanulmányában. „Zeusz szerepe amúgy is meggyőzően veszi át a történet hangsúlyát. Moszkhosz „valóban” Európéről szóló 168 soros költeményével szemben Ovidius 42 sorba sűriti az eseményeket. E sűrűség abszolút értelemben is érzékelhető, s két művészi eszköz áll mögötte. Az egyik, hogy a Metamorphoses változata nemcsak átteszi a hangsúlyt Zeusz személyére, de a másik szereplőt gyakorlatilag mellőzi is a történetből. Az epyllion 168 sorából Európéaitiológikus álma, ezt követő monológja, alakjának és társnőinek, kosarának (és azon szereplő előképének, Iónak) bemutatása, elragadtatása és Zeuszhöz intézett szózata 115 sort tesz ki, s ehhez járul még a két fél találkozása, ahol – ebben az esetben – Európé közeledik a bikához, újabb 22 sor erejéig. Ovidius rövidebb elbeszélésének viszont több mint nyolcvan százaléka Zeuszról szól, ráadásul a lány álma helyén az isten elképzelését, a monológ helyén a Hermésszel való szövetkezést, Európé leírása helyett a bikáét, a leányok játéka helyett amannak érkezését szerepeltetve – legnyomatékosabban mégis a szerelmi kaland kezdeményezésében cserélve fel a szerepeket. Egy szóban előrevetítve: a görög változatban a bika vágott, a latinban vágó.”

⁵⁵ Európé elrablásának képi ábrázolásai általában a történetnek két mozzanatát emelik ki. Egyrészt, amikor a társaival játszadozó Európéhez bika képében közelít Zeus, másrészt pedig magát a tengeri utazást, amikor a lány már a bika hátán ülve Kréta felé tart. A császárkortól kezdve egyre inkább elterjedt az az ikonográfiai megoldás, mely a történet két elemét összevonja egy kompozícióba, érzékeltetve ezzel a történet két fő mozzanatát. A regényben szereplő képleírás alapján is egy ilyen képet kell elképzelünk. (vö. *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae II* .Europa)

⁵⁶ A képleírás nyelvezetét is a pontszerűség és a nominális stílus jellemzi. Az első ragozott igék a tengerben úszó bikára és a hátán ülő lányra vonatkoznak.

lánytársaival játszott, virágok és fák tarkítják.⁵⁷ Mielőtt az olvasó megfedkezne arról, hogy képleírást olvas, az elbeszélő a növények jellemzésekor a festő kezét dicsérve megjegyzi, hogy még az árnyékot is odafestette. A mező közepén egy névtelen – Európé története felől azonosíthatatlan – kertész – forma ember is látható, aki *kapával a kezében egy csatorna fölé hajol, hogy utat nyisson a pataknak*. A tengerparton, közvetlenül a víz mellett állnak a lányok. Öröm és félelem látszik rajtuk. Az elbeszélő azonban nem értelmezi a lányokon látott érzelmeket, nem ad magyarázatot, mi váltotta ki ezt a két érzést. Az olvasónak jobbára magának kell kiegészítenie a leírást, és a történet cselekményéhez rendelni a képelemeket. Az iménti önfeledt játszadozásra utalhat a koszorú a lányok homlokán, a vállukra hulló hajtincsek és az övvel összefogott chitónjuk. De arcuk sápadtsága, eltorzult arcvonásaik és a tengerre szegeződő tekintetük elraboltságra miatti aggodalmukat fejezi ki. Szájuk kissé nyitva van, mintha épp felsikoltanának, kezüket a bika után nyújtják, s szinte már belegázolnak a vízbe, mintha Európé után akarnának rohanni, de félnek a vízbe menni. A bika alakjáról mindössze annyit mond a narrátor, hogy a tenger közepén látható, s körülötte magasra emelkednek a hullámok. Arról, hogy a mítosz szerint maga Zeus jött el bika képében a gyönyörű lányért, itt még nem tesz említést.⁵⁸ A bika hátán ülő Európé testtartását és ruházatát részletesen leírja. A lány féloldalt ül, mindkét lábát jobbratéve, bal kezével a bika szarvát fogja. Fehér chitont és vörös köpenyt visel, de ruhája alatt átsejlik alakja.⁵⁹ A lány feje fölött a fátyol mint egy vitorla a szélről kifeszül. A bika körül pedig delfinek úszkálnak és Erósok játszadoznak.

Az ekphrasist végigkövetve feltűnő, milyen kevés ponton kapcsolja össze az elbeszélő a mitikus történet cselekményét és az ábrázolt elemeket. A kép által megörökített pillanat jelenében marad, kommentárjai leginkább a festő megoldásaira, és nem az ábrázolt történetre vonatkoznak. Miután pedig végignézte a képet, saját befogadói magatartását is jellemzi: személyes érintettsége miatt csak a képleírás legvégén említett Erós alakjára és az ő hatalmára reagál.⁶⁰

Ez a kiemelt pozícióban lévő ekphrasis számos értelmezési kérdést vet fel.⁶¹ A cselekmény jóformán még el sem kezdődött, az elbeszélő máris megáll,⁶² hogy a megcsodált festményt

⁵⁷ Az első könyv térleírásai közti összefüggéseket vizsgálja Richard P. Martin *A Good place to Talk: Discourse and Topos in Achilles Tatius and Philostratus* c. tanulmányában.

⁵⁸ A bikát csak a képleírás végén azonosítja Zeusszal. Ekkor tesz említést az isten átváltozásáról.

⁵⁹ A lány idomainak (köldökének, hasának, derekának, csípőjének, kebleinek) érzékletes leírásánál mintha az elbeszélő is rácsodálkozna a lány szépségére.

⁶⁰ Ἐγὼ δὲ καὶ τὰ ἄλλα μὲν ἐπὶ τοῦ τῆς γραφῆς, ἅτε δὲ ὢν ἐρωτικὸς περιεργότερον ἔβλεπον τὸν ἄγοντα τὸν βοῦν Ἐρωτα: καὶ, “Οἶον,” εἶπον, “ἄρχει βρέφος οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ θαλάσσης.”

⁶¹ Meriel JONES *The Lover in the Painting: (Meta)fiction from Art in Achilles Tatius' Leucippe and Cleitophon* c. tanulmányában amellezt érvel az elsődleges narrátort a kép a hatása alá kerítette, s az ifjú, és az ő szerelmi

leírja. A nyitányban szereplő leírás mintegy felkészíti az olvasót, milyen eseményekre számíthat a cselekményben, bemutatja a leányrablás motívumát, mely Kleitophón elbeszélésében többször, többféle variációban is megismétlődik majd.⁶³

Kleitophón elbeszélésében az első képleírás körülményei kísértetiesen hasonlítanak a kerettörténetben olvasottra. Kleitophón és Leukippé egy hajótörésből megmenekülve vetődik Pélusionba, ahol Zeus templomának⁶⁴ közelében Androméda és Prométheus kettős képét pillantják meg (III. 6-8).

Kleitophón megnevezi a festőt,⁶⁵ majd megjegyzi, hogy feltehetően a lekötözés motívuma miatt vonta egy kompozícióba a festő a két történetet. A két történet összepárosítását tovább magyarázva sorra veszi, milyen tekintetben rokona egymásnak a két kép: Androméda és Prométheus is egy sziklához vannak kötözve, mindkettejüknek egy-egy vadállat a hóhérja, de már érkeznek megmentőik. A kínzás és a megmentés módja azonban eltérő: Andromédát egy tengeri szörny fenyegeti és Perseus a levegőn át érkezik, hogy a lányt megmentse, a Prométheust kínzó madár viszont már testén van, Héraklés pedig a földön állva újat feszíti a madárra.

Ha a két történetet végigkövetjük, a lekötözés és megszabadítás motívumán túl nem feleltethetők meg egymásnak. Andromédát szülei áldozták fel a szörnynek. Anyja, Kassiopeia ugyanis kivívta Poseidón haragját azzal, hogy szebbnek mondta magát a Néreiseknél. A tengeristen ezért árvizet bocsátott rájuk és egy tengeri szörnyet támasztott, hogy megbüntesse Kassiopeia kevélységét. Képheus király jóslatot kért, mivel engesztelhetné ki a haragvó istent, s azt a választ kapta, lányát, Andromédát ajánlja fel a szörnynek áldozatul. Perseus meglátta a kikötözött lányt, megszabadította és magával vitte.

A képleírás jól azonosítható ikonográfiai szkhémát tükröz vissza.⁶⁶ A szikla bemélyedése épp akkora, mint a lány áll, a felülete pedig, noha a festői kéz alkotta meg a képen, természetesnek hat. A képet kettősség hatja át: a lány alakjának szépsége, és a rögtönzött

története csupán a képzeletében, az ekphrasis folytatásaként született meg. A bevezető jelenet pedig annak leképezése, milyen befogadói magatartást vár az olvasótól a regény szerzője.

⁶² Az ekphrasis elméleti kérdéseiről ld. FOWLER: *Narrate and Describe: The Problem of Ekphrasis*

⁶³ Bridget T. Reeves *The Role of the Ekphrasis in Plot Development: The Painting of Europa and the Bull in Achilles Tatius' "Leucippe and Clitophon"* c. tanulmányában sorra veszi a képen ábrázolt mitikus történettel párhuzamba állítható epizódokat. Összesen kilenc jelenetet vizsgál, s a tanulmány végén egy táblázatba gyűjti őket, jól szemléltetve a kapcsolódási pontokat és a különbségeket is.

⁶⁴ A templomban található kultuszszobor Kleitophón leírása szerint inkább Apollónra hasonlít, és előrenyújtott kezében egy gránátalmát tart. A gránátalmáról pedig megállapítja, hogy „titokzatos értelmű”. A gránátalmára vonatkozó megjegyzést vizsgálja Anderson: *The Mystic Pomegranate and the Vine of Sodom* c. tanulmányában.

⁶⁵ Euanthés, egyébként ismeretlen festő.

⁶⁶ „Leghíresebb példái a boscotrecasei Postumus Agrippa-villa és egy pompeii ház freskói, amelyek az Andromédát felfalni készülő tengeri szörny ellen harcha szálló Perseust ábrázolják.” (NAGY Árpád Miklós: *Egy kismestermű: a szentpétervári Perseus-gemma*)

temetésre emlékeztető kötelek és a vadállat. Hasonló kettősséget, a szépséget és félelmet figyeli meg és emeli ki Kleitophón Andromédán, az arcán és a szemeiben is. Ezt fejezik ki a színek, sápadtságába egy kis pír vegyül, és hófehér karjai, ahogy a szoros kötelekektől szinte elhálnak, kissé elszürkülnek. A lány esküvői díszben van, de mint Hádés menyasszonya a halálra vár. Az ekphrasis Androméda szépségére úgy reagál, ahogyan Euripidész töredékekből ismert Androméda c. drámájában Perseus. A hős, amint megpillantja a kikötözött lányt, először márványból készült szobornak hiszi, s csak később ismeri fel, hogy a szűz élő áldozat.⁶⁷ A lánnyal szemben a szörny a tengerből tör fel, hatalmasra nyitott szája jelzi, hogy éppen felfalni készül a lányt. Kettejük között Perseus a levegőből, a szörny felé tart. Hagyományos attribútumaival látható: öltözéke mindössze a köpenye, kalapja és szárnyas saruja, baljában a félelmetes Gorgóneiont, jobbában pedig a furcsa alakú kardot tartja. A festmény élénkségét tanúsítja, hogy a gorgófej még így, a képen keresztül is rémisztően hat.⁶⁸

A másik képen Prométheus Zeus büntetését szenved. A titán ugyanis becsapta az istenek atyját, ezért egy sziklához láncolták, máját pedig Zeus madara marcangolta. Amit nappal elfogyasztott belőle, az éjszaka visszanőtt, így Prométheus szenvedései nem szűntek meg, egészen addig, míg Héraklés el nem pusztította nyilával a madarat.

A képen a madár Prométheus testét marcangolja. Májából annyi látszik, amennyire a festő megnyitotta a titán hasán lévő sebet. Prométheus kínjait testtartása érzékelteti: a fájdalomtól teste megfeszül. Egyik lábát hasához húzza, de ezzel csak közelebb emeli magához a madarat, a másikat pedig kifeszíti. A kép annyira élethű, hogy az ábrázolt szenvedés sajnálatot kelt a nézőjében.⁶⁹ Az elbeszélő ezután rátér Héraklés alakjára, s hosszan részletezi, hogyan feszíti ki Héraklés az íját. A képleírás még egyszer visszatér Prométheusra. Sorsfordító pillanatot ragadott meg a festmény, hiszen Héraklés érkezés Prométheus számára a megváltást jelenti. Amint Prométheus meglátja megmentőjét, szíve reménnyel telik meg. A még nem, de mindjárt bekövetkező szabadulás pillanatának feszültségét érzékelteti a leírás utolsó megjegyzése, mely szerint Prométheus szemét még el-elfordítja Héraklésről, mert tekintetét még odavonja a fájdalmas seb.⁷⁰

A képleírás itt véget ér, a cselekmények alakulását közvetlenül nem befolyásolja, hogy Kleitophón és Leukippé megnézte ezt a képet. Nem reagálnak rá, nem értelmezik, az

⁶⁷Eur. frg. 125

⁶⁸. ἡ δὲ ἐστὶ φοβερὰ καὶ ἐν τοῖς χρώμασι τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐξεπέτασεν, ἔφριξε τὰς τρίχας τῶν κροτάφων, ἤγειρε τοὺς δράκοντας· οὕτως ἀπειλεῖ καὶ τῇ γραφῇ.

⁶⁹ ἡλέησας ἂν ὥς ἀλγοῦσαν τὴν γραφὴν.

⁷⁰ πῇ μὲν γὰρ εἰς τὸ ἔλκος, πῇ δὲ εἰς τὸν Ἡρακλέα βλέπει, καὶ θέλει μὲν αὐτὸν ὅλοις τοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν, ἔλκει δὲ τὸ ἥμισυ τοῦ βλέμματος ὁ πόνος.

események úgy folynak tovább, mintha a szereplők egy pillanatra sem álltak volna meg, hogy megnézzék ezt a képet.⁷¹

Az ötödik könyvben főhőseink Alexandriából Chaireas meghívására Pharosra indulnak. Óvatlanul belesétálnának Chaireas csapdájába, ám rossz előjeleket kapnak, s emiatt utazásukat egy nappal elhalasztják. Az egyik rossz előjel a Téreus, Philoméla és Prokné történetét ábrázoló kép. A kép, és ahogyan az ábrázolást értelmezik, közvetlen hatással van a cselekmény alakulására. (V. 3-5)

Kleitophón először elmondja, hogy mit láttak a képen, majd az előző képleírásoktól eltérően, az ábrázolt mitikus történetről is beszélnek. Leukippé ugyanis rákérdez, hogy milyen történetet ábrázol a festmény. Kleitophón erre elmeséli a mítoszt, hogy érthetővé tegye annak képi ábrázolását is. Kleitophón elbeszélőként nem lépi át az ekphrasis adta lehetőséget, hanem jelenetté formálja azt a befogadói tapasztalatot, hogy az ikonográfia nyelvén elmondott történetek olykor kiegészítésre szorulnak.

Kleitophón már a képleírás elején megnevezi Philomélát és Téreust, s utal a férfi bűnére is, de csak a történet első felének eseményeit idézi fel, Philoméla szenvedését: hogy Téreus erőszakot tett rajta, majd kivágta nyelvét. Majd ezután Kleitophón megjegyzi az ábrázolásról, hogy pontosan követhető rajta a történet. Ezután három képelemet: a köpenyt, Téreust és az asztalt emeli ki. A sor érdekes, hiszen Téreust emeli ki a két tárgy mellett, melyek egyértelműen utalnak a történet egy-egy eseményére. A köpeny Téreus bűnére, az asztal azonban már a történet második felére, a két nő bosszújára.⁷² A széthajtott köpenyt egy szolgálólány tartja, mellette áll Philoméla, és rámutat a szövésre, Prokné pedig közel hajol, hogy megnézze a szövet mintáját, és haragra gerjed a kép láttán. A festmény jelenében éppen azt a kicsinyített képet nézik, amely a történet előzményeit ábrázolja. Látható, amint Téreus erőszakot tesz Philomélán: A nő haja összekócolódott, öve már leoldódott, chitónja letépve. Jobbjával a férfira támad, míg baljával mellére próbálja ruháját visszahúzni, Téreus pedig erővel próbálja magához húzni. A festmény nézőivel együtt a képen szereplők egy pillanatra ugyanazt a szövetet nézik. De amint festmény nézője elfordítja tekintetét a szövegről, már azt látja, a mitikus történetben mi lett a szövet megnézésének következménye. A festmény másik részén az látható, amint a két nő a Téreusnak készített lakomára, a meggyilkolt gyermek

⁷¹ Kézenfekvő értelmezési lehetőség, hogy Androméda történetében Leukippé feláldozásának, Prométheus szenvedéseiben kibevezésének előképét lássuk. A felkínált értelmezést azonban maga az elbeszélő játssza ki, amikor kiderül az igazság, hogy Leukippé feláldozása csupán látszat volt. (BARTSH)

⁷² Kleinias is az asztalt említette meg nőkatalógusában

tagjaira mutat. Egyszerre nevetnek és félnek. Téreus pedig az asztaltól felugorva a két nőre támad.

A gyerekgyilkosság a leírás tanúsága szerint nincs ábrázolva, hanem csak holttestének feltalálása látszik. A két nő ellentétes érzelmi megnyilvánulását, a nevetést és rettegést nem magyarázza meg Kleitophón.⁷³

A képet Menelaos értelmezi rossz előjelenként.⁷⁴ Eldöntik, hogy aznap mégsem mennek el Pharosra, amikor Leukippé rákérdez az ábrázolt mítoszra. A képen látható madarakra, vagyis a történet végkifejletét, az átváltozást jelző ikonográfiai elemre is rákérdez, noha Kleitophón korábban nem említette, hogy azok is láthatók a képen. Kleitophón innen, a történet végétől, vagyis a madárrá változástól kezdi magyarázatát.⁷⁵ Azonosítja a három madarat a három szereplővel, majd visszatér a történet elejére: Téreus erőszakot tett felesége testvérén, majd hogy bűne titokban maradjon, kivágta a nő nyelvét.⁷⁶ Philoméla azonban megtalálta a módját, hogyan tudassa nővéreivel, mit szenvedett el, a köpenyre ráhímezve árulta el Téreus bűnét. Az elbeszélésnek ezen a pontján hangsúlyossá válik az érzékek keveredése: a képen lévő szövet, a hangot pótolja, Philoméla nézése pedig a hallgatás általi megértést helyettesíti.

Ezután Kleitophón ténylegesen kiegészíti korábbi képleírását. Elmondja, hogyan állt bosszút a két nő. Amint a férfi felfogja a két asszony tettét, rájuk támad, de mindannyian madárrá változnak.

A fent bemutatott példák tanúsága alapján a regényben szóba kerülő mítoszok az elbeszélés kompozíciójának rendelődnek alá, s a mitikus történetek szépen belesimulnak a szerelmi regények sajátos világába.

⁷³Mindhárom képleírásban kiemelt szerepet kap a kettősség. Európé történetében a lánycsaphoz társítja az öröm és félelem érzését. Andromédán a szépség és félelem, Prométheuson a fájdalom és reménykedés látszik. Philoméla és Prokné pedig, bár félnek, mégis nevetnek.

⁷⁴ ὁρᾷς οὖν ὅσων γέμει κακῶν ἢ γραφῇ ἔρωτος παρανόμου, μοιχείας ἀναισχύντου, γυναικείων ἀτυχημάτων·

⁷⁵ Ovid. *Met.* VI. 426-674

⁷⁶Kleitophón figyelemre méltó fogalmazásából kiindulva Vayos J. LIAPIS: *Achilles Tatius as a Reader of Sophocles* c. tanulmányában a szövegrész Sophoklés elveszett *Téreus* tragédiájával való kapcsolatát vizsgálja

Felhasznált irodalom

- ANDERSON, Graham: Tha Mystic Pomegranat and theVine of Sodom, *The American Journal of Philology*, 1979/4, 516-518
- BAHTYIN, Mihail Mihajlovics: A tér és az idő a regényben. In: *A szó esztétikája*. Bp., Gondolat. 1976. 257–302
- CUEVA, Edmund P.: *The Myths of Fiction. Studies in the Canonical Greek Novels*, Michigan 2004, 62-81
- FOWLER: Narrate and Describe: The Problem of Ekphrasis, *The Journal of Roman Studies*, 1991, 25-35
- GLOVICZKY Zoltán: Európé szerelme, *Ókor* 2004/2, 5-9
- JONES, Meriel: The Lover in the Painting:(Meta)fction from Art in Achilles Tatius' *Leucippe and Cleitophon*
- LIAPIS, Vayos J :Achilles Tatius and Sophocles' "Tereus": A Corrigendum and an Addendum, *The Classical Quarterly*, 2008/1, 335-336
- LIAPIS, Vayos J: Achilles Tatius as a Reader of Sophocles , *The Classical Quarterly*, 2006/1, 220-238
- MARTIN, Richard P: A Good Place to Talk. Discourse and Topos in Achilles Tatius and Philostratus In: *Space in the Anciant Novel* 143-160
- NAGY Árpád Miklós: *Egy kismestermű:a szentpétervári Perseus-gemma*
- PLEPELITS: Achilleus Tatius In BRILL, E. J. *The Novel in the Ancient World*, 387-416
- REEVES, Bridget T. The Role of the Ekphrasis in Plot Development: The Painting of Europa and the Bull in Achilles Tatius' "Leucippe and Clitophon, *Mnemosyne* 2007, 87-101
- REPATH, I. D.: AchillesTatius' "Leucippe and Cleitophon': What Happened Next? The Classical Quarterly, 2005/1, 250–265
- WHITMARSH Tim: Transforming romance Achilles Tatius and Longus In: *Narrative and Identity in the Ancient Greek Novel* 2011, 69-107